

ГЕНЕЗА УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВОВИЙ ПРОГРЕС: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

GENESIS OF THE CONCEPT OF LEGAL PROGRESS: PHILOSOPHICAL AND LEGAL FRAMEWORKS

Сторожук Д.А.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права*

Стаття присвячена висвітленню уявлень про правовий прогрес у різні історичні періоди. Проаналізовано підходи різних вчених до визначення категорії «правовий прогрес» і його залежності від суспільного та соціального прогресу. Встановлено тісний зв'язок розуміння сутності прогресу із розумінням свободи людини і розвитком гуманістичних ідей.

Ключові слова: прогрес, соціальний прогрес, правовий прогрес, свобода, особистість, розвиток.

Статья посвящена определению представлений о правовом прогрессе в различные исторические периоды. Проанализированы подходы различных ученых к определению категории «правовой прогресс» и его зависимости от общественного и социального прогресса. Установлена тесная связь понимания сущности прогресса с пониманием свободы человека и развитием гуманистических идей.

Ключевые слова: прогресс, социальный прогресс, правовой прогресс, свобода, личность, развитие.

The article is devoted to the presentation of ideas about legal progress in different historical periods. The approaches of different scholars to the definition of the category "legal progress" and its dependence on social and social progress are analyzed. A close connection is established between the understanding of the essence of progress and the understanding of human freedom and the development of humanistic ideas.

Key words: progress, social progress, legal progress, freedom, personality, development.

Постановка проблеми. Проблематика прогресу у праві є однією з найбільш важливих і водночас найбільш складних проблем філософії права. З'явившись ще в далекому минулому, вона особливо різко актуалізувалася, коли динаміка суспільного життя, соціального розвитку стала збільшуватися. Дослідження покращення правового життя треба починати з осягнення філософської категорії прогресу. Незаперечну цінність становлять погляди зарубіжних і вітчизняних учених різних історичних часів щодо розуміння сутності прогресу.

Стан опрацювання. Дослідження питання прогресу загалом і правового прогресу зокрема відображено у працях мислителів різних періодів. У часи античності окремі згадки про суспільний прогрес знайдено у працях Гесіода, Есхіла, Протагора, Фукидіда, Демокріта, Полібія, Лукреція та ін. У часи розквіту християнства його невід'ємною складовою частиною стали погляди Юстина, Августина, Йоахіма Флорського, Ф. Аквінського щодо прогресу та майбутнього існування суспільства. У період Нового часу почала посилюватися віра в прогрес на підставі знань. Прихильниками цього твердження стали: Д. Віко, А. Тюрго, Ж. Кондорсе та ін. Проголошувалася не тільки ідея прогресу загалом, але й ідея правового прогресу. Серед представників німецької школи варто виділити Гердера, Канта та Гегеля, для яких критерієм правового прогресу на шляху розвитку суспільства став рівень забезпечення правової свободи людини.

Метою статті є з'ясування філософсько-правових уявлень про правовий прогрес у їх історичному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Всі концепції суспільного розвитку дотикаються до проблеми соціального прогресу, відображаючи потреби й інтереси певних суспільно-політичних сил, їхнє бачення шляхів розвитку суспільства. Соціальний прогрес виступає тим феноменом, який безпосередньо впливає на історичний розвиток і долю будь-якого народу. Феномен соціального прогресу знаходить специфічне відображення у свідомості кожного народу і реалізується в його суспільно-історичній практиці [22, с. 123].

У юридичній доктрині суспільний прогрес визначають як «всхідний розвиток людства від нижчих ступенів своєї соціально-економічної, політичної і духовної організації до вищих; якісне оновлення форм суспільного життя і відносин між людьми; поступальну зміну загалом цивілізаційних і формаційних етапів розвитку соціуму» [18, с. 76]. Відтак прогрес передбачає якісну зміну сутнісних характеристик певного суспільного явища внаслідок цивілізаційного розвитку та необхідності змін у певних сферах життя.

Поняття правового прогресу тісно пов'язане з ідеєю соціального прогресу, складає її невід'ємну частину, оскільки соціальний прогрес полягає в досягненні більшої свободи людини, а правовий – у забезпеченні цієї свободи, а також гармонізації інтересів особи і суспільства. Тому передумови формування ідеї соціального прогресу готують появу та формують ідеї правового прогресу [21, с. 12]. Відтак прогресивний правовий розвиток є органічною складовою частиною загальносоціального розвитку, а тому, досліджуючи правовий прогрес, потрібно виходити з розуміння соціального прогресу загалом.

Як зазначає К.В. Ніколіна, у соціумі формуються як позитивні, так і негативні явища, які в цілому відображають рівень розвитку суспільства в конкретно-історичних умовах і формують вектор його вдосконалення. Право як соціальне явище також перебуває в прямій залежності від соціального прогресу і повинно відображати його етапи. Відбувається зміна права, а відображення позитивних змін у процесі правового розвитку і є правовим прогресом. Науковець вважає, що правове характеризується найвищим ступенем узагальненості і позначає всю правову реальність як єдність об'єктивних і суб'єктивних аспектів буття права [19, с. 215].

Ідея соціального прогресу, тобто руху людства, соціуму, культури вперед як цілеспрямованого розвитку, що характеризується переходом від нижчого рівня до вищого, від простого до складного, від менш досконалого до більш досконалого, від гіршого до кращого тощо, виникла в епоху Просвітництва внаслідок перевороту, який відбувся в європейській свідомості. Проте деякі дослідники, не заперечуючи цього факту в цілому, знаходять попередників цієї ідеї і в більш ранні періоди історії людства, зокрема в античності [21, с. 21–22].

Варто вказати, що, аналізуючи сам дух епох, які передували Новому часу, їх загальний зміст, характерні для них погляди, не в усіх цих епохах можна відшукати справжній предтечі ідеї прогресу, тобто такі думки й уявлення, які б дійсно створили умови для появи ідеї про поступальний розвиток суспільства, правової культури, системи права тощо. Це зумовлено насамперед науковою атмосферою давніх епох, що не надто тяжіли до формування філософсько-історичних поглядів щодо майбутнього, суспільних і правових змін, загального суспільного розвитку тощо.

Перші прогресивні погляди знаходимо у філософській концепції Гесіода. У праці «Теогонія» поет показує перехід від хаосу і свавілля до впорядкованого космосу, тобто Гесіод фіксує перехід від гіршого стану до кращого. В іншому доробку цього мислителя – «Труди і дні» – наголошується на вірі в краще майбутнє, якого можна досягти за допомогою активної людської діяльності і шанобливого ставлення до справедливості і права [23, с. 13–18].

Іншими мислителями, філософами, які обговорювали проблеми розвитку суспільства та продемонстрували віру в суспільний прогрес, були: поет Есхіл – «батько трагедії», філософ-софіст Протагор та історик Фукідід [23, с. 18–27]. Останній у своїй роботі «Історії Пелопоннеської війни» вказав на прогресивні зміни в житті самих греків: від примітивізму і варварства – до цивілізованого стану [11, с. 214]. За цією підставою до філософів-прогресивістів можна віднести і Демокріта. Полібій у власній циклічній теорії кругообігу державних форм висловив окремі думки стосовно руху до чогось нового, яке раніше не мало місця, а також спробував проаналізувати всесвітньо-історичні події [21]. Певні згадки про культурний прогрес людства, «про поступовий рух уперед» можна знайти у філософа-епікурейця

і поета Лукреція в його поемі «Про природу речей». Однак деякі з них суперечать уявленням мислителя про постійний кругообіг речей у природі, про взаємоперетворення, відсутність розвитку, про те, що «змін ніяких не буває, а все незмінне» [16, с. 42].

Якщо існування ідеї прогресу в епоху античності є спірним, то щодо християнської традиції, яку розглядають як вчення, що містить цю ідею в основі, сумнівів майже немає. Розповсюдившись у межах Римської імперії і далі, ставши світовою релігією, християнство було реакцією на соціальну, політичну і духовну кризу античної цивілізації. Не маючи реальних можливостей досягти хоча б якогось матеріального благополуччя в земному житті, люди страждали від почуття безвиході та, «зневірившись», шукали духовне вивільнення, утіху, яка б врятувала їх від повного відчаю... Розрада мала місце саме в релігійній формі [17, с. 312–313].

Люди увірували в чудовий і таємничий світ – в Царство Боже, яке неодмінно настане в майбутньому: злий і несправедливий світ поступиться місцем царству справедливості. Християнство змінило уявлення людей про майбутнє. Люди очікували кінця цього світу і початку нового. Християнство – це релігійна віра в прогрес людства. А теорія прогресу – це секуляризована християнська ідея. Відтак релігійні філософи критикували наукове бачення прогресу [21, с. 26]. Християнство здійснило переворот у свідомості й культурі людей кінця епохи античності, змінило уявлення про циклічність людського життя, надало йому лінійного спрямування і незворотного характеру. Час у роздумах людей спливав від минулого через сьогодення і до майбутнього.

Якщо в дохристиянські часи «золотим віком» називали минулий період, то тепер він усвідомлювався як щось попереду, в майбутньому. Ця ідея була висвітлена не тільки в Святому Письмі, але й у трактатах християнських апологетів, філософів і богословів – Юстина, Августина, якого вважають одним із класиків у розробці цієї проблематики в християнській літературі, Йоахіма Флорського, Ф. Аквінського та ін.

Як зазначав російський філософ В.Ф. Ерн: «Не просвітники XVIII ст., а християнство I ст. затвердило в суспільстві ідею прогресу... Християнство наскрізь пронизане почуттям органічного розвитку». Що ж стосується теорій прогресу XVIII і XIX ст., то вони «розвинулися з християнства як зі своєї історичної основи» [6, с. 198–199].

У XVIII ст. уявлення про циклічний кругообіг суспільного життя поступово змінюються поглядами про лінійність суспільного розвитку від минулого через сьогодення і до майбутнього, причому розвиток відбувається від менш досконалого до більш досконалого. Культура Нового часу й особливо епохи Просвітництва характеризуються фактичною спрямованістю руху суспільства вперед з усвідомленням філософською та політико-правовою громадськістю напрямку цього руху. Таке усвідомлення стало можливим завдяки прискоренню соціального прогресу, який став більш відчутним, помітним для суспільної свідомості.

У суспільній свідомості почала посилюватися віра в силу людського розуму, в можливість покращити на його основі соціальні відносини, тобто віра в прогрес на підставі знань [21, с. 28]. Ідея прогресу як загальносоціального явища, віра в поступальний розвиток людства мали тривалу історію та розглядалися багатьма мислителями Нового часу. Ними були: Макіавеллі, Боден, Бекон, Декарт, Паскаль, Гоббс, Фонтенель, Перро, Локк (XVI – XVII ст.), Лейбніц, Манделівль, Лафіто, Монтеск'є, Юм, Тюрго, Гельвецій, Фергюсон, Сміт, Робертсон, Кант, Гердер, Кондорсе (XVIII ст.), Гегель, Маркс і Енгельс, Конт, Мілль, Спенсер, Тойнбі, Дюркгейм, Тард, Ворд (XIX ст.).

Слід погодитися, що «у Новий час гуманізм змінив ідеали соціальної справедливості, надихнув демократичні реформи, сприяв формуванню нової етики, яка висунула на перший план цінності свободи і щастя, соціального прогресу, підкреслювала значення невід'ємних прав людини» [25, с. 78].

Ідею прогресу як загального закону пов'язують з ім'ям Г.В. Лейбніца, який першим сформулював як єдиний принцип історичної науки принцип піднесення духу, що виникає з природи, набуває самостійності і через внутрішню необхідність постійно рухається вперед. Розрізняють поступовий (еволюційний) і стрибкоподібний (революційний) види соціального прогресу; механізмом першого є реформи, другого – революції [15, с. 9, 48–49].

Значний внесок у розвиток концепції правового прогресу вніс італійський філософ і правознавець Джамбаттіста Віко. Він одним із перших висунув ідею об'єктивного характеру історичного процесу, розробив теорію історичного кругообігу та висловив думку про поступальний рух нації вперед. Керуючись думкою про об'єктивний характер історії, мислитель передбачив саму ідею прогресу, яка є неможливою без наукового розуміння історії, розуміння її закономірного й однакового перебігу. Говорячи про поступальний розвиток всередині кожного циклу, він тим самим вказує на існування відносного, в рамках кожного циклу, прогресу [1, с. 377].

Ідея історичного кругообігу Віко близька за своєю пізнавальною сутністю до ідеї прогресу, оскільки в них аналізуються напрямки руху суспільства, його перехід від однієї стадії до іншої, від одного стану до іншого. М.А. Кіссель стосовно вчення Д. Віко писав: «концепцію кругообігу не можна протиставляти концепції прогресу. Ідея кругообігу зовсім не виключає ідею прогресу, вона тільки підкреслює відносність і нестійкість прогресу. Прогресивний розвиток здійснюється в межах кожного циклу до певного моменту... Далі за прогресом іде регрес, після занепаду починається відродження» [12, с. 135–136]. Д. Віко виділив критерії поступального руху націй вперед – перш за все, це гуманізація людини. У рамках правового прогресу він показав розвиток правової культури в певній послідовності і в певних межах – «зародження, рух уперед, існування, занепад і кінець» [1, с. 92].

Д. Віко виділяє три види (стадії) природного права, три види юриспруденції, три види розуміння

права і три види суду. Таким чином, поступальний розвиток існує в самому праві, в юриспруденції, в розумінні права і в судовій діяльності. Він оцінює природне право з погляду критерію розуму. І якщо перше право характеризувалося думками про те, що все в людському суспільстві залежить від богів, друге – силою, оскільки люди були «ще не здатні підкорятися розуму», то третє – людське право, – було продиктоване «абсолютно розвинутим людським розумом», який виявляється в правовій сфері у вигляді справедливості та рівності [1, с. 379]. Отже, за Д. Віко, право проходить низку етапів у напрямку розвитку на основі людського розуму. Сам розвиток права супроводжується наданням правових можливостей все більшому колу осіб: від права для обраних до права для усіх [1, с. 377–380]. Відповідність розвитку права людському розуму є для мислителя засобом визначення правильності чи неправильності розвитку права.

Д. Віко зазначав, що для різних рівнів розуміння права характерний різний рівень наближення людей до його сутності. Перший рівень – практично нульовий: сутність права незрозуміла людям – вони знають про право лише те, що написано в божественних писаннях. Другий рівень характеризується тим, що розуміння права доступне не всім людям, а лише небагатьом досвідченим правителям. Третій рівень розуміння права є природною справедливістю, яка полягає в тому, що останню здатна зрозуміти більшість. Крім того, якщо для вирішення загальносуспільних справ необхідна лише незначна кількість людей, фахівців із державних питань, то для вирішення приватних справ, що ґрунтуються на природній справедливості, необхідно значно більше юристів. Відтак, на переконання Д. Віко, найважливішою сферою права є приватне право, яке є центром усієї правової системи, а тому й потребує значно більше уваги з боку правників [21, с. 32–33].

Д. Віко щодо поступального руху нації вперед виділяв такі критерії правового розвитку: розум, справедливість, рівність, більшу кількість суб'єктів, які підлягають правовому захисту, а також людей, які розуміють зміст і призначення, а відтак цінність права в суспільстві, врегульованість юридичної (судової) діяльності на підставі певних процедур, гуманізм законодавства, права і суду [1, с. 33]. Як результат правового прогресу науковець відзначав гуманізацію покарань, які в попередні періоди «були надзвичайно жорстокі», збільшення рівня правового захисту людини, перехід її інтересів і прав у центр правової культури. Рушійною силою правового прогресу Д. Віко вважав протиріччя і боротьбу різних суспільних станів за рівні права: «боротьба станів через рівноправність – найбільш могутній засіб звелічення держав» [8, с. 96].

Автором однієї з перших теорій прогресу є французький філософ-просвітитель, соціолог і державний діяч Тюрго. На відміну від природи, в історії, на думку філософа, відбувається рух від простого до складного, від менш досконалого до більш досконалого. Людство, хоча й повільними тем-

пами, рухається вперед. Цей процес характеризується безперервністю і наступністю, оскільки «всі століття пов'язані разом причинами і наслідками, які об'єднують наявний стан речей з усім тим, що було раніше» [24, с. 242]. Рушійною силою прогресу є накопичені протягом тривалого періоду досвід і знання, тобто людський розум, який безперервно прогресує. Тюрго встановив однакову дію закону прогресивних змін серед усіх народів, виділив три стадії культурного прогресу людства: релігійну, спекулятивну і наукову.

Одним із представників ідеї суспільного прогресу був Кондорсе – французький філософ-просвітитель, політичний діяч. Він стверджував, що вдосконалення особистості є безперервним і нескінченним процесом, і жодна сила не здатна його зупинити. Прогрес Кондорсе вважав необхідним, неминучим, безмежним і вічним. Темпи прогресу з часом змінюються: в архаїчний період «прогрес людства мав би бути <...> дуже повільним», але поступово виникають власність, поділ праці, з'являються люди, які можуть «вдаватися до роздумів», нові ремесла, зароджується промисловість тощо, що прискорює прогрес [14, с. 6–8]. Поступово людський розум досягає такого стану, коли він може передбачити, направляти і виправляти суспільні процеси, тобто прогнозувати останні.

Для аналізу ідеї правового прогресу важливими є положення мислителя про те, що «природа нерозривно пов'язала прогрес освіти з прогресом свободи, добродесності, поваги до природних прав людини» [14, с. 12]. Мислитель стверджує: цей зв'язок «існуватиме тоді, коли освіта досягне певної межі одночасно у значної кількості націй і коли стане освіченим великий народ» [14, с. 12]. Таким чином, у Кондорсе прогрес розуму, знань неминуче веде до правового прогресу, вони нерозривно пов'язані: чим освіченіші люди, тим більше вони бажають і досягають свободи і поваги до природних прав людини.

Кондорсе був прихильником концепції природного права. На думку філософа, права людини, зокрема свобода, недоторканість, рівність перед законом тощо впливають із природи людини і повинні бути підставою конституції держави, яка покликана створити законодавчу систему, що найбільш повно відповідає природним правам людини [2, с. 334–338]. Заклик Кондорсе до рівності цілком узгоджується з висловленими ним поглядами щодо прогресу. Критерієм покращення людського життя він вважає досягнення формальної рівності громадян перед законом, а також свободу. Подальший людський розвиток мислитель вбачає в дотриманні положень: знищення нерівності між націями, прогресу рівності між різними класами одного народу, справжнього удосконалення людини [14, с. 221]. Таким чином, вперше у XVIII ст. французькими просвітниками Ж. Кондорсе і А. Тюрго була обґрунтована концепція прогресу, тобто постійного і неухильного розвитку людського суспільства по висхідній лінії [8, с. 200–201].

Загалом можна зробити висновок, що в епоху Просвітництва зародилася не тільки ідея прогресу

взагалі, але й ідея правового прогресу. Крім незліченних досягнень людства в різних сферах суспільного життя, в науці, практиці та культурі, вчені констатували неспинний рух людини від нерівності, рабства і деспотизму до юридичної рівності, правової свободи і поваги до природних прав людини [17, с. 496].

Значний внесок у розвиток ідеї прогресу зробив німецький філософ-просвітитель Гердер. Свою філософію розвитку всього суцього Гердер починає з історії нашої планети: «філософія історії людського роду повинна початися з небес, щоб бути гідною свого імені» [5, с. 13]. Людину мислитель розглядає як «центральну серед усіх земних істот» [5, с. 49]. Такий людиноцентризм притаманний Гердеру і в аналізі суспільства загалом. Вищим рівнем розвитку суспільства є розквіт гуманізму. На цьому шляху людство долає послідовні етапи культурного розвитку, запозичуючи і використовуючи досягнення попередників. Гердер наголошував на історичній важливості рецепції римського права, ролі міст у розвитку цивілізацій, свободи і законодавства. Юристів він називав захисниками свобод і власності народу, а під цивільними правами розумів загальну свободу громадян. Гердер орієнтувався в правовій проблематиці прогресу на рівні свого часу, не роблячи її предметом окремого дослідження.

Значну увагу ідеям правового прогресу приділив німецький філософ Еммануїл Кант. Він вважав, що природа дала людині розум і свободу, щоб людина створила культуру, яка «полягає в суспільній цінності людини» [10, с. 11]. Людська культура постійно зростає, оскільки «людство постійно рухається вперед до неї як до своєї природної мети». Це означає, що людство покращує моральну ціль свого існування. І хоча цей рух іноді переривається, він ніколи не припиниться [10, с. 337]. Філософ також зазначав, що поступальний рух людства вперед відбувається завдяки і через антагонізм людей у суспільстві: «саме людське протиріччя є джерелом розвитку».

Найбільшою проблемою і метою людського розвитку Кант вважав побудову правового громадянського суспільства, яке є головним способом досягнення вищої моральної цілі – здійснення категоричного імперативу. Тільки в суспільстві, стверджував Кант, у якому проголошується найбільша свобода, визначені й забезпечуються межі цієї свободи тією мірою, якою вона могла б поєднуватися зі свободою інших. Тільки в такому суспільстві може бути реалізований вищий задум природи – розвиток усіх природних задатків людини. Суспільство, в якому свобода підпорядковується зовнішнім законам, є абсолютно справедливим (правовим) громадянським суспільством. Воно повинно бути найвищою ціллю природи щодо людства, адже природа може досягти інших цілей для людства тільки через вирішення і виконання цього завдання [10, с. 95].

Кант виділяє три періоди всесвітньої історії: період гармонійного «природного» стану людства, період соціальних антагонізмів і відчуження, а також період майбутнього ідеального громадян-

ського суспільства, якому відповідає справедливий і рівний громадянський стан – правова держава [9, с. 145–146]. Критерієм для такої періодизації поступального розвитку історії, на думку Канта, є відповідність поведінки людей категоричному імперативу, тобто рівень реалізації вільної моральної поведінки людей, а отже, рівень гуманізації суспільства [9, с. 145]. Критерієм правового прогресу на шляху розвитку суспільства, за Кантом, є рівень забезпечення правової свободи людини. Правовий прогрес матиме місце тоді, коли під правом розумітимуть «сукупність умов, за яких свавілля однієї людини узгоджуватиметься зі свавіллям іншої з погляду всезагального закону свободи» [10, с. 139].

«Свобода не лише, – за висловом Ф. Гаєка – є підставою для зростання цивілізації. Але й свобода, певною мірою, збігається з правом, зокрема тоді, коли право виступає у вигляді правил, завдяки яким люди визволяються». У цьому контексті правовий прогрес, на думку А.В. Воронцової, визначається тією мірою, якою людська сваволя щодо інших змінюється обмеженням свавільного втручання та порушення свободи іншої особи. Саме в цій тенденції залежність правового прогресу від ступеня забезпечення свободи в суспільстві є максимальною [3, с. 6].

Вагомий внесок у розвиток ідеї прогресу зробив Г.В.Ф. Гегель. Особливість його поглядів полягає в тому, що прогрес може відбуватися саме як правовий прогрес. У «Лекціях з філософії історії» мислитель зазначає: «Всесвітня історія – це прогрес в усвідомленні свободи, – прогрес, який ми повинні пізнати в його необхідності» [4, с. 72]. Гегель вважав, що розумність полягає в тому, що вона є поступальним рухом вперед від недосконалого до більш досконалого, а саме: від меншої свободи духу, людини, людства загалом до більшої в її соціально-історичному аспекті [7, с. 271–280]. Відтак «прогрес в усвідомленні свободи», за Гегелем, має рівні свого розвитку від неповністю усвідомленої й вираженої зовні до свободи повної й абсолютної.

Право Гегель визначає через свободу. У «Філософії права» він зазначає: «Право полягає в тому, що людське буття загалом є буттям свobodної волі. Таким чином, право є загалом свобода як ідея». Ця ідея передбачає єдність свободи як субстанції права та її реалізацію в людському бутті. Відтак, якщо історія є «прогрес в усвідомленні свободи», право є «свобода як ідея», то історія є водночас правовий прогрес [21, с. 43].

Щодо розуміння прогресу Гегель вважав, що це цілеспрямований, висхідний і закономірний розвиток історії. Дух творить історію розумно, закономірно, переходячи з одного рівня розвитку свободи до іншого. Критерієм суспільного, а також правового прогресу філософ вважає рівень свободи в суспільній практиці та людському пізнанні. На його думку, не свобода загалом, а свобода, що здійснюється через індивіда, через людину, є критерієм суспільного прогресу, бо «саме щодо свободи індивідів фіксуються Гегелем основні історичні рівні усвідомлення свободи: «вільний один», «вільні деякі», «вільні всі» [20, с. 49].

У курсі лекцій «Філософія історії» Гегель, аналізуючи рівні прогресивного розвитку духу, говорить про свободу індивіда, людини і суспільства в цілому [13, с. 122]. На підтвердження власних міркувань щодо прогресу загалом як правового прогресу мислитель наголошує на змісті усвідомлення людиною своєї свободи, на правових формах такого усвідомлення, вказує на права індивіда, розвиток його правового статусу, визначає форми державного правління, пов'язані з рівнем усвідомлення індивідами своєї свободи і відповідним рівнем забезпечення державою їх свободи тощо. Сутність всесвітньої історії – «прогрес в усвідомленні свободи», критерій прогресу – рівень усвідомлення людиною своєї свободи і реалізація останньої в суспільній, зокрема державно-правовій практиці [4, с. 72].

Форма вираження прогресу – правова дійсність, яка за допомогою юридичних засобів забезпечує усвідомлення індивідом своєї свободи. За Гегелем, перехід людства з одного рівня свободи на інший зумовлює зміни в усіх видах суспільних відносин – у релігії, політичному житті, моральності, правовій системі, а також у науці, мистецтві, техніці тощо. І навпаки – зміна суспільних відносин свідчить про перехід свободи людини з одного рівня на інший [4, с. 112]. Прогрес, на думку Гегеля, можливий у державі, тільки коли з'являються свобода і право. Держава є дійсністю, в якій людина володіє своєю свободою і вільно користується нею: «право, моральність, держава <...>, вони виступають позитивною дійсністю і забезпечують свободу» [4, с. 89]. У природному додержавному стані немає свободи і права, немає розумності; він характеризується відсутністю права і передбачає насильство. Без свободи та її усвідомлення людиною немає права і закону, без них немає відповідної їм дійсності – держави, без останньої немає історії, а відтак немає і прогресу [4, с. 110].

Підсумовуючи власні міркування, Гегель доходить висновку, що розвиток при загальній поступальній тенденції до абсолютної свободи не є простим і прямолінійним рухом вперед. Цей рух є складним і суперечливим, передбачає злети і падіння, піднесення, розквіт і занепад. Розвиток може супроводжуватися також застоєм, призупиненням і навіть регресом [4, с. 104–105]. Крім того, існує певна поетапність розвитку, що передбачає періодизацію змін духовного рівня свободи та її усвідомлення людиною.

Пізніше в різних варіантах ідея прогресу активно обговорюється О. Контом, Г. Спенсером, К. Марксом, М. Вебером, Е. Дюркгеймом та ін. О. Конт, наприклад, вбачав прогрес у зростанні рівня знань, Г. Спенсер – у зростанні соціальної неоднорідності. Марксизм розглядав прогрес як закономірний перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої, вищої, яка позбавляє особистість залежності від стихійних сил, природи і суспільства. Е. Дюркгейм визначив прогрес залежним від «органічної» солідарності людей. У кінці XVIII – XIX ст. віра в прогрес, у т. ч. правовий, була досить значною, а мислителі цього часу продовжували аналізувати і розвивати цю ідею.

Узагальнивши вищенаведені міркування та погляди, варто зазначити, що сама ідея прогресу заперечувалася у давнину, оскільки вважалося, що «золотий вік» вже минув. Для більшості античних філософів прогрес – це проста послідовність подій, за якими стоїть щось незмінне; у цілому ж він зображується або як регресивний процес, який рухається від «золотого віку», або як циклічний кругообіг, який повторює одні й ті ж стадії. Християнська філософія визначала прогрес як рух до певної духовної мети – побудови царства справедливості. Із XVII ст. підвищується увага до прогресивного розвитку з позиції антропоцентризму. XVIII ст. вважають часом розуму, знань, освіти. У кінці століття та на початку XIX ст. висловлювалися глибокі міркування стосовно неминучості прогресу у сфері добробуту, в цивілізації, в соціальній організації суспільства, людській природі тощо. Саме в цей час відбулося становлення

і первісний розвиток ідеї правового прогресу. Гегель був першим, хто розробив повноцінну і розгорнуту концепцію правового прогресу.

Висновки. На різних етапах суспільного розвитку розуміння правового прогресу було пов'язане з відповідністю права критеріям людського розуму, поняттям свободи, добросовісності, поваги до природних прав людини, формальній рівності тощо. Право розвивається, як і розвиваються підходи до його тлумачення. Розвиток уявлень про правовий прогрес в різні історичні періоди є наслідком гуманізації права, збільшення рівня правового захисту людини, а найголовніше – розширення уявлень про свободу людини. Без свободи та її усвідомлення людиною немає права. Відтак у поглядах різних філософів, вчених, просвітників простежується залежність правового прогресу від ступеня забезпечення свободи людини в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вико Дж. Основания Новой науки об общей природе наций. К.: «REFL-book» – «ИСА», 1994. 656 с.
2. Волгин В.П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII веке. М., 1977. 375 с.
3. Воронцова А.В. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского; Серия «Юридические науки». 2014. Т. 27 (66). № 2. С. 3–8.
4. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. СПб.: Наука, 1993. 480 с.
5. Гердер. Идеи к философии истории человечества. М., 1977. 703 с.
6. Эрн В.Ф. Идея катастрофического прогресса. М., 1991. 313 с.
7. Ильин И.А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. СПб., 1994. 541 с.
8. Исаев Б.А. Социология. Краткий курс. СПб.: Питер, 2010. 224 с.
9. Калинин Л.А. Проблемы философии истории в системе Канта. Л.: ЛГУ. 1978. 152 с.
10. Кант И. Соч.: В 6 т. Т. 6. М., 1966. 743 с.
11. Карсавин Л.П. Философия истории. СПб.: Комплект, 1993. 350 с.
12. Киссель М.А. Джамбаттиста Вико. М., 1980. 197 с.
13. Киссель М.А. Гегель и современный мир. Л.: ЛГУ, 1982. 152 с.
14. Кондорсе Ж.А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. М., 1936. 266 с.
15. Курганов С.И., Кравченко А.И. Социология для юристов. М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. 255 с.
16. Лукреций К. О природе вещей. М., 1983. 384 с.
17. Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: В 50 т. М., 1954–1981. 532 с.
18. Мигولاتьев А.А. Общественный прогресс и регресс: философский аспект. Социально-гуманитарные знания. 2004. № 3. С. 76–90.
19. Николина К.В. Правовой прогресс как форма правового життя. Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права». 2016. № 7. С. 215–218.
20. Перов Ю.В., Сергеев К.А. «Философия истории» Гегеля: от субстанции к историчности. Вступительная статья. Гегель. Лекции по философии истории. СПб., 1993. С. 5–53.
21. Семитко А.П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс (проблемы теории и методологии): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 1996. 288 с.
22. Скворець В.О. Соціальний прогрес як суспільствознавча проблема. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2011. № 47. С. 123–133.
23. Nisbet R. History of the Idea of Progress. N.Y., 1980. P. 13–27.
24. Turgot A.R.J. On the Successive Advances of the Human Mind. The Idea of Progress. A Collection of Readings. P. 242.
25. Гришук О.В., Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: монографія. Хмельницький, 2013. 288 с.